

ZARF TÜMLECİ - YÜKLEM İLİŐKİSİNE FARKLI BİR YAKLAŐIM*

A Different Approach to Relation Between Verb and Adverbial

Ümit HUNUTLU**

Dil AraŐtırmaları, Bahar 2017/20: 157-166

z: Bu çalıŐmada tümleç ve zarf terimleri, klāsik tanımlardan hareketle deęerlendirilmiŐ; hāl tümleci ve hāl zarfı ayırımı üzerinde durulmuŐtur. Tümleç ve zarf kavramındaki hāl/durum ifadesinin Türk dil bilgisinde neyi karŐıladıęı ifade edilmiştir. Fiilin önünde yer alan ve fiilin niteliğini belirttiği düŐünülen hāl zarflarından bazılarının sadece fiilin niteliğini belirtmediği, ayrıca söz dizimi içinde özne/nesnenin niteliği hakkında da bilgi verdiği örneklerle açıklanmıŐtır. Bu iki farklı hāl kategorisi zarfların sıfat menŐeili olduğu görüŐünden hareketle çözümlenmeye çalıŐılmıŐtır. Anlam ve Şekil zelliklerine bağlı olarak bu hāllerin farkları ortaya konulmuŐ ve bu alanda bir terim eksikliği olabileceği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimler: zarf, tümleç, hāl, eksiltili zarf-fiil.

Abstract: In this study, terms of object and adverb were evaluated with being studied the classical definitions; It was focused on the distinction between object of manner and adverb of manner. Expression of manner/ case in the object and adverb concept was stated that corresponded to what in the Turkish grammar. It has been explained with examples that some of the adverbs of manner situated just in front of the verb and thought that indicate the verb quality do not only indicate the verb quality but also give information about the quality of the subject / object in the syntax. These two different manner categories have been tried to be solved with the view that the adverbs are adjective origin. Depending on the meaning and shape characteristics, the differences of these manners are explained and it is stated that there may not be a term in this field.

Keywords: Adverb, object, manner, ellipsis verbal adverb.

A- Zarf ve Tümleç Terimlerinde Hāl

Zarflar belirsizliği ve deęiŐkenlięi sebebiyle, btn dillerde farklılık gösteren bir dil ögesidir. Bu farklılıkta hāl sistemi, sıfat biçimleri, zarf-fiiller, zarfların morfolojik özellikleri ve soyut anlamları etkili olmuştur. Serebrennikov ve Gadjeva; zarfların bu karıŐık yapıları dolayısıyla ortaya ıkıŐları ve deęiŐim Őekillerini belirlemenin imkānsız olduğunu düŐünür. (Serebrennikov ve Gadjeva 2011: 211). Ancak bugüne kadar zarfların tanımı, iŐlevi ve diğer kelime türleri arasındaki yeri hakkında önemli bir yol kat edilmiştir. Buna yeni bilgi ve görüŐleri eklemek, zarfların tarih deęiŐim ve gelişim Őekillerini belirlemeye katkı sağlayacaktır.

* Bu makale; Türk Dil Kurumu, Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Kolu tarafından 5 Haziran 2015 tarihinde Türk Dil Bilgisi Toplantılarının ncs olan "Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Terimlerinin Sorunları Sempozyumu"nda szli bildiri olarak sunulmuŐtur.

** Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, umithunutu@gmail.com. Gönderim Tarihi: 11.11.2016 / Kabul Tarihi: 08.02.2017

Dil çalışmalarında sözcük türleri bahsinde geçen **zarf** ve sözdizimi içinde cümle ögeleri başlığı altında değerlendirilen **tümleç** kavramı birçok noktada birbiriyle örtüşen iki terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ergin; zarfların zaman, yer, hâl ve miktar isimleri olduğunu; tek başına sıfat olamayacağı gibi zarfın da olamayacağını, ismin kelime grubundaki fonksiyonuna göre sıfat veya zarf olabileceğini belirtir. (Ergin 2000: 258). Bu sebeple zarfları sözdiziminden bağımsız değerlendirmek oldukça zordur. Dil bilgisi kitaplarında yer alan belli başlı zarf ve tümleç tanımları şöyledir:

Ergin: “*Sıfatların, fiillerin veya başka zarfların önüne gelerek onların manasını değiştiren isimler bu isimlerdir... Asıl kullanım sahaları fiillerdir... Bu bakımdan zarflara fiillerin sıfatları diye biliriz.*” (Ergin 2000: 158-159).

Banguoğlu: “*Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan ya da değiştiren kelimelere zarf deriz.*” (Banguoğlu 2005: 371).

Deny: “*Frenkler fiilin ve sıfatın anlamına kendi anlamını katarak onu değiştirmek, fiilden ve sıfattan önce getirilip katılan kelime anlamında **adverbe** kelimenin öncesine katılan yani zarf diyolarlar. Nasıl ki ada getirilip katılan ve o ada yeni bir mana katan kelimeye de aynı asıldan **adjectif**, sıfat demişlerdir ki biz ona sıfat diyoruz.*” (Deny 2012: 232).

Eker: “*Zarflar (adverb) eylemlerin, sıfatların ya da başka zarfların önüne gelerek yer, zaman, durum, ölçü ve soru bakımından niteleyen, açıklayan sözcüklerdir. Zarflar ad soyundan gelen genel anlamlı sözcüklerin anlamlarını daraltır, sınırlar ve yüklemle doğrudan ilişkilidir. Zarflar sözdiziminde tümcede yüklem tarafından belirtilen kişi ile ilişkili değildir...*” (Eker 2013: 308).

Karahan: “*Zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle ögesi zarftır.*” (Karahan 2006: 32).

Özkan ve Sevinçli: “*Cümlede yüklem anlamını zaman, yer, yön, durum, miktar, tarz, araç vb. yönlerden tamamlayan ögedir.*” (Özkan ve Sevinçli 2009: 123).

Tanımlardan anlaşılacağı üzere zarflar; sıfat, zarf ve fiilleri anlam yönünden tamamlayıcı ögelerdir. Bazı sözdizimi çalışmalarında tümleç kavramı yerine kullanılmaktadır. Ancak zarf ve tümleç kavramları arasında fark gözeten araştırmacıların sayısı da oldukça fazladır. Geleneksel dil biliminde yüklem anlamını çeşitli açılardan bütünlük, belirginleştirmek ya da pekiştirmek amacıyla kullanılan dizim (Vardar 2002: 200) olarak değerlendirilen tümleç kavramı, Gemalmaz ve Daşdemir’e göre yüklem fiilinde belirtilen eylemin özel gerçekleşme şartlarını gösteren birer belirli zarf olarak adlandırılır. Genel/belirsiz zarflar fiili niteleyerek zarf tamlaması şeklinde bir niteleme bloku oluştururken, belirli zarflar olan tümleçler yüklem fiilini belirterek bir belirtme bloku oluştururlar (Daşdemir 2014: 129). *Fiili çeşitli yönlerden niteleyen genel anlamlı dil ögeleri “zarf”, fülle arasında geçici anlam ilişkisi bulunan ve fiilin sadece özel belirleyicisi olan dil ögeleri ise “tümleç” olarak değerlendirilmektedir.* (Efendioğlu 2010: 72).

Klasik dil bilgisinde yüklem, özne, nesne dışında kalan ögelerin adlandırılmasında *zarf ve yer tamlayıcısı* (Özkan ve Sevinçli 2009: 103-133; Karahan 2006: 29-36); *dolaylı tümleç, zarf tümleci* gibi terimler kullanılmıştır. Son dönemde tümleçlerin adlandırılmasında anlam ve ismin cümle içindeki hâlden yola çıkarak ayrıntılı

adlandırmaya gidilmiştir. Muhsine Börekçi, Funda Kara, Muharrem Daşdemir yaptıkları sözdizimi çalışmalarında çıkma, zaman, yer, varma, hâl, hedef, sebep, görelilik, miktar, şart, kıyaslama, karşıtlık vb. şekilde tümleçleri alt başlıklarla terimlendirmiştir.¹ Bu çalışmalarda fiilin öncesinde gelecek blok oluşturan zarflar; tümleç olarak değil, fiil deyimi olarak adlandırılmıştır. (**fazla gel-, aniden kalk-, çok öldür- iyice dinle-** vb.) (C. Alyılmaz 1994: 21; C. Alyılmaz 2003: 148-156)

Makalemizin çıkış noktası hâl tümleçlerinin/zarflarının nitelik özellikleri olmuştur. Hâl tümleci, durum/nitelik/tarz zarflarının fiille olan anlamsal ilişkileri bu terimlerin tanımlarında bir düzeltmeye gitmeye veya farklı bir terime ihtiyaç hissettirmektedir. Hâl zarfı için verilen bazı tanım ve örnekler şunlardır:

Vural ve Böler: “*Durum ifade eden zarflardır. Fiilin meydana geliş biçimini, sıfat ve zarfların niteliklerini belirtirler... iyi (yap-) yavaş (git-), doğru (söyle-), içten konuş-, kardeşçe (davran-)*” (Vural ve Böler 2012: 204).

Eker: “*Eylemlerin yapılış biçimlerini belirten yani eylemin nasıl gerçekleştiğini gösteren, niteleme, kesinlik, ihtimal, tekrar vb. belirten sözcüklerdir: elbet, artık, elbette, asla, hiç, ne olursa olsun...*” (Eker 2013: 307)

Korkmaz tarz zarfları başlığı altında nitelik bildirme zarfları ve durum bildirme zarfları ayırımına gider. Nitelik zarflarının bir hareketin oluşma biçimini ve niteliğini bildiren zarflar olduğunu ve çoğunun nitelik sıfatlarından geldiğini söyler. Örn: “Güzelim yaz **çabucak** geçip gitti. Sağ ayağı **hafifçe** burkulmuş. **Yudum yudum** içti.” Durum zarflarını ise fiildeki oluş ve kılışın durumunu belirten zarflar olarak tanımlar. Durum zarflarını benzerlik, beraberlik, dilek, hatırlatma, karşılaştırma, kesinlik, pekiştirme, tahmin, tekrarlama, sebep, sınırlama, süreklilik gösterme, şüphe bildirme, yanıt verme gibi türlere ayırır. (Korkmaz 2009: 500-517). Bu ayırım nitelik ve tarz zarfları şeklinde Banguoğlu’nda da vardır. Banguoğlu “*doğru söylemek, kara cahil, yanlış anlamak*” niteleme zarfı; “*ağlayarak ayrıldılar, yalnız kalmış, yeniden yapılacak, kolay çözülür.*” örneklerini ise tarz zarfı olarak verir. (Banguoğlu 2005: 373-374).

Kara, bir fiil tabanının ilk önce, kendisiyle ilişkisi olan niteleyici öğeleri aldığını, daha sonra aldığı eklerle yükleme veya filimsiye dönüştüğünü belirtir. Zarfların kendilerinden sonraki fiil tabanı ve fiillerle bağlantısını örneklerle açıklar. Doğal olarak zarf ve tümleç ayırımına gider. (Kara 2009: 1283) Alyılmaz da zarf ve tümleç ayırımını gözetmektedir. (C. Alyılmaz 2003: 148-155)

Daşdemir, tümleç türleri alt başlığında hâl tümleci terimini kullanır ve onlardan yargının nasıl, hangi durumda yapıldığını belirten tümleçler olarak bahseder. Niteleme ve yokluk hâlindeki belirli isimler, hâl zarf-fiilleri ve yapıca bağımsız yan cümlelerin hâl

1 Bk. Cengiz Alyılmaz (1994), *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Yayınları; Muhsine Börekçi (1995), *Atatürk’ün “Nutuk”unda Söz Dizimi I-II*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi; Muharrem Daşdemir (1995), *Tarik Buğra’nın Romanlarında Sözdizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; Semra Alyılmaz (1998), *Prens Kalyanankara ve Papamkara Hikayesinin Uyurcasının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; Muharrem Daşdemir (2000), *Dedem Korkut Kitabı’nın Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi; Funda Kara (2001), *Namik Kemal’in Mektuplarında Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi; Arzu Şeyda (2011), *Mehmet Akif Ersoy’un Safahat’ında Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

tümleci göreviyle kullanıldığını belirtir. (Daşdemir, 2014: 131). Bütün bu tanımlardan hâl zarfının fiile, hâl tümlecinin yüklemle alakalı olduğu; bunların oluşma biçimi ve niteliği bakımından hareketi tamamladığı ortaya çıkmaktadır. Ancak hâl belirten bu kelimeler sadece fiilin nasıllığını göstermemektedir. Klâsik dil bilgisinde “Araba **hızlı** gidiyor.” “Seni **üzgün** gördüm.” örneklerindeki **hızlı** ve **üzgün** kelimeleri hâl zarfı olarak değerlendirilmektedir. **Hızlı** kelimesi **git-** fiilinin niteliği hakkında bize bilgi verir; fakat **üzgün** kelimesi **gör-** fiilinin niteliğini değildir. **Üzgün** ifadesi muhatap alınan kişinin - yüzey yapıda “seni” olarak ifade edilen nesnenin- niteliğini vermektedir. Hâl tümleci veya zarf olarak değerlendirilen buna benzer kuruluşlarda fiilin anlamının yanında cümle öğelerinin niteliğini açıklayan farklı kelimelerle karşılaşmaktayız.

B- İki Hâl Grubu

1. Özne/Nesnenin Niteliğini Öne Çıkaran Hâl Yapıları

a) Yokluk Eki Alan Kelimelerin Yüklem Dışı Öğeleri Nitelemesi

Abdestsiz namaz kılıyor. (Öznenin bir niteliğidir.)

Arabasız hiç çıkamaz. (Öznenin bir niteliğidir.)

Ekmeksiz idare etmiştik. (Öznenin bir niteliğidir.)

Ben **erkeksiz** nasıl giderim. (Öznenin bir niteliğidir.)

Az kalsın **nikâhsız** güveyi girecektim. (Öznenin bir niteliğidir.)

Bilmediğin memleketlere **uykusuz** varma. (Öznenin bir niteliğidir.)

Kefensiz gömdük Salih’in ölüsünü. (Nesnenin bir niteliğidir.)

Bu grupta yer alan /+sIz/ ekli kelimeler, yüklem bloku² içinde görev üstlenen hâl tümleçleridir. Bu kelimelerin ortak tarafı, /+sIz/ eki öncesinin sıfat olarak kullanmaya elverişli olmayan isimler olmasıdır. /+sIz/ eki sayesinde bu isimler sıfat veya zarf olarak kullanılmaya başlarlar. Yukarıdaki cümleleri şu şekilde de söylemek mümkündür: **Abdestsiz** [hâlde] namaz kılıyor. **Arabasız** [hâlde] hiç çıkamaz. **Erkeksiz** [hâlde] nasıl giderim. **Nikâhsız** [hâlde] güveyi girecektim. **Uykusuz** [hâlde] varma. **Kefensiz** [hâlde] gömdük.

b) Varlık Eki Alan Kelimelerin Yüklem Dışı Öğeleri Nitelemesi

Üstelik ölümüm **haberli** gelmeliydi. (Öznenin bir niteliğidir.)

Üç akşam önce Emin eve **içkili** gitti. (Öznenin bir niteliğidir.)

Bunlar **maksatlı** gelmişler buraya. (Öznenin bir niteliğidir.)

...Kuyu Cinini ilk kez karşısında böyle **capcanlı** görüyordu. (Nesnenin bir niteliğidir.)

2 Bir isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil grubu birden fazla öbeğin birleşiminden oluştuğu gibi yüklem de tümleçler yardımıyla özelleştirilir ve belirginlik kazanır. Tümleçler ve yüklem arasındaki anlamsal birlik cümle kuruluşunda kendini gösterir. Tümleçler yüklemle gelecek bir öge meydana getirir. Bu temel ögeye tümleçleriyle birlikte yüklem fiili denir. Bir cümle kurulduğunda yüklem fiili zorunlu, tümleçler ise isteğe bağlı unsurlardır. Tümleçleriyle birlikte yüklem fiili; kip ve şahıs birleşiminden oluşur. Bu yapıya yüklem bloku adı verilmektedir. Bk. (Hunutlu, 2015: 6; Börekçi 1995: 177)

Sen **uslu** otur. (Öznenin bir niteliğidir.)

Polisler ona **uykulu** ve **şüpheli** baktılar. (Öznenin bir niteliğidir.)

/+sIz/ ekli kelimelerin hâl tümleci göreviyle kullanılmasında görülen yapı özellikleri bunlar için de geçerlidir. /+II/ eki öncesindeki isimler sıfat veya zarf olarak kullanılmaya elverişli değilken /+II/ eki sayesinde bu görevleri kazanırlar. Yukarıdaki cümleleri şu şekilde de söylemek mümkündür:

Üstelik ölümüm **haberli** [hâlde] gelmeliydi. Üç akşam önce Emin eve **içkili** [hâlde] gitti. Bunlar **maksatlı** [hâlde] gelmişler buraya. ...Kuyu Cinini ilk kez karşısında böyle **capcanlı** [hâlde] görüyordu. Sen **uslu** [hâlde] otur. Polisler ona **uykulu** [hâlde] ve **şüpheli** [hâlde] baktılar.

c) Fiziksel ve Ruhsal Durum Belirten Kelimelerin Yüklem Dışı Ögeleri Nitelemesi

Tümen **aç** gelmişti. (Öznenin bir niteliğidir.)

Anadan doğma uzanıyordum çayırların üstüne. (Öznenin bir niteliğidir.)

Yalınayak gitti. (Öznenin bir niteliğidir.)

Ya dışarda **çırılçırak** kalır da fazlasıyla üşürse. (Öznenin bir niteliğidir.)

Denize bakıyor Halil, **dalgin**. (Öznenin bir niteliğidir.)

Esefle memura baktı. (Öznenin bir niteliğidir.)

Melül mahzun bana bakıyor. (Öznenin bir niteliğidir.)

Pürtelaş konağa geldi. (Öznenin bir niteliğidir.)

Emin **sarhoş** mu geldi, **ayık** mı geldi? (Öznenin bir niteliğidir.)

Kızlar **sus pus** oturuyorlardı. (Öznenin bir niteliğidir.)

Birkaç ay sonra Ankara'ya **taptaze** döneceksin. (Öznenin bir niteliğidir.)

Susuyorum; **yılgın, tükenik**. (Öznenin bir niteliğidir.)

Beni buralarda **yapayalnız** bırakmasın. (Nesnenin bir niteliğidir.)

Onu derin ve koyu zümrüt sular içinde **bembeyaz** gördüm. (Nesnenin bir niteliğidir.)

Ağacı **yaş** kesmişti. (Nesnenin bir niteliğidir.)

Şu fırının içine kapar, **diri diri** yakarım seni. (Nesnenin bir niteliğidir.)

Yukarıdaki cümlelerde vurgulanan ögeler isim soylu kelimeler olmakla beraber sıfat göreviyle kullanılmaya daha uygundur. Kaynaklarda sıfat göreviyle kullanılabilen sözcüklerin zarf göreviyle kullanılabileceği ifade edilmektedir. Ancak birçok sıfat bir ismi doğrudan niteleyebildiği halde, zarf görevi kazanıp doğrudan fiili niteleyememektedir. Özellikle canlıların fiziksel ve ruhsal; cansızların fiziksel yönlerini gösteren sıfat menşei zarflar fiilin hâlinde daha çok cümle içindeki özne veya nesnenin –bu seçilen fiile göre değişir- niteliğini ifade etmektedir. Fiilin fiziksel veya ruhsal özelliği olamaz. Fiilin fiziksel ve ruhsal özelliğe bağlı olarak gerçekleşme şekli olabilir. Buna göre sözdizimi içinde yüklem gerçek niteliklerini belirten, zarf tamlaması kuruluşunda fiili hâl zarfı olarak tamamlayan kelimeler bunlar değildir. Bunlar özne veya nesne niteleyicisidir.

d) Zarf-Fiillerden Oluşan İkilemelerin Yüklem Dışı Ögeleri Nitelemesi

Güle güle kapıdan çıktı. (Öznenin bir niteliğidir.)

Galip Paşa **özene bezene** yaptırmıştı. (Öznenin bir niteliğidir.)³

Zarf-fiillerden oluşan bu ikilemelerin hâl belirtme özelliğini açıklayabilmek için zarf-fiillerin şu özelliklerini bilmekte yarar var. Zarf-fiiller, fiillerin geçici zarflaşmış şekilleridir. Temel cümle içinde zarfın görevlerini üstlenirler, zaman ve kip belirtmezler. Zaman ve kip anlamları temel cümleye bağlıdır. (Hunutlu 2015: 45-46) “Ali **koşarak** yanımıza geldi.” cümlesinde “**koşarak**” ifadesinin zamanı hakkında bize ipucu veren, yüklemidir. **Koş-** eylemi geçmişte gerçekleşmiştir. **Gel-** eyleminin hemen öncesinde başlayıp bitmiştir. Bu cümle bize derin yapıda **koş-** ve **gel-** eylemlerini **Ali**’nin yaptığı işareti etmektedir. “**Koşarak**” ifadesi “**geldi**” yüklemine hâlini göstermektedir. Ayrıca **koş-**, **Ali** öznesinin hareketle ilgili bir hâlidir. Bu sebeple, hâl zarf-fiilleri temel cümleyle bir özne/nesne ortaklığı taşıdığına hem yüklem hem de bu ögelerin hâl özelliğini belirtmektedir. **Arkasına bakmadan** uzaklaştı. Bu cümlede “**arkasına bakma-**” “**uzaklaş-**” eyleminin bir hâli olduğu kadar öznenin de bir hareket hâlidir. Rize’de onu **öğretmen olarak** çalıştırdılar. “**Öğretmen olarak**” zarf-fiili “**çalıştırdılar**” yüklemine hâl tümlecidir. “**Öğretmen ol-**” “**onu**” olarak ifade ettiğimiz nesnenin de bir özelliğidir. Buna göre hâl zarf-fiilleri yüklemine hâlini ve özne/nesnenin hâl özelliklerini verebilmektedir.

e) Özne/Nesnenin Niteliğini Öne Çıkaran Hâl Yapılarında Eksiltili Zarf-Fiiller

Zarf-fiillerin yüklemden farklı olarak özne/nesneyle olan irtibatlarını yukarıdaki örneklerde gördük. Yüklem dışı ögeleri niteleyen hâl tümleçleri için verdiğimiz örneklerde, eksiltili zarf-fiil yan cümleleri⁴ olduğunu var sayarak onları zarf-fiil şekline dönüştürsek fiili niteleyen zarflardan hangi yönleriyle ayrıldığını daha rahat belirleyebiliriz. Çünkü zarf-fiil yan cümleleri kip ve zaman taşımaya da kendine ait özne veya temel cümleyle ortaklık gösteren bir özne alabilmektedir. Zarf-fiil yan cümlesinin yüklemi olarak değerlendirebileceğimiz fiilimsi, aynı zamanda yan cümle özne/nesnenin hareket hâlini vermektedir.

Abdestsiz namaz kılıyor. / **Abdestsiz [kişi ol-arak]** namaz kılıyor.⁵

Arabasız hiç çıkamaz. / **Arabasız [kişi ol-arak]** hiç çıkamaz.

Ekmeksiz idare etmiştik. / **Ekmeksiz [kişi ol-arak]** idare etmiştik.

Ben **erkeksiz** nasıl giderim. / Ben **erkeksiz [kişi ol-arak]** nasıl giderim.

Az kalsın **nikâhsız** güveyi girecektim. / Az kalsın **nikâhsız [kişi ol-arak]** güveyi girecektim.

3 Yukarıda yaptığımız gruplamada durum zarfı adı altında verilen benzerlik, beraberlik, dilek, hatırlatma, karşılaştırma, kesinlik, pekiştirme, tahmin, tekrarlama, sebep, sınırlama, süreklilik gösterme, şüphe bildirme, yanıt verme gibi türler değerlendirilmemiştir. Bütün bu cümleler Bülent Özkan’ın zarflarla ilgili kitabından örnek alınmıştır. Bk. ÖZKAN, Bülent (2011), *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eşdizimlilikleri-Derlem Tabanlı Bir Uygulama-*, Ankara, TDK Yayınları.

4 Eksiltili zarf-fiil yan cümlelerinde, yüklem fiilindeki [olarak]=(Ø) ifadesi eksiltilmiştir. Bk. (Hunutlu, 2015: 97-99)

5 Abdestsiz olan ve namaz kılan kişi aynıdır.

Bilmediğin memleketlere **uykusuz** varma. / Bilmediğin memleketlere **uykusuz [kişi ol-arak]** varma.

Kefensiz gömdük Salih'in ölüsünü. / **Kefensiz [ölü ol-arak]** gömdük Salih'in ölüsünü.

Üstelik ölümüm **haberli** gelmeliydi. / Üstelik ölümüm **haberli [ölüm ol-arak]** gelmeliydi.

Üç akşam önce Emin eve **ıçkili** gitti. / Üç akşam önce Emin eve **ıçkili [kişi ol-arak]** gitti.

Bunlar **maksatlı** gelmişler buraya. / Bunlar **maksatlı [kişi ol-arak]** gelmişler buraya.

...Kuyu Cinini ilk kez karşısında böyle **capcanlı** görüyordu./ ...Kuyu Cinini ilk kez karşısında böyle **capcanlı [kişi ol-arak]** görüyordu

Sen **uslu** otur. / Sen **uslu [kişi ol-arak]** otur.

Polisler ona **uykulu** ve **şüpheli** baktılar. / Polisler ona **uykulu [polis ol-arak]** ve **şüpheli [polis ol-arak]** baktılar.

Tümen **aç** gelmişti./ Tümen **aç [tümen ol-arak]** gelmişti.

Anadan doğma uzanıyordum çayırın üstüne. / **Anadan doğma [kişi ol-arak]** uzanıyordum çayırın üstüne.

Yalınayak gitti. / **Yalınayak [kişi ol-arak]** gitti.

Ya dışarda **çırılçplak** kalır da fazlasıyla üşürse. / Ya dışarda **çırılçplak [kişi ol-arak]** kalır da fazlasıyla üşürse.

Emin **sarhoş** mu geldi, **ayık** mı geldi? / Emin **sarhoş [kişi ol-arak]** mu geldi, **ayık [kişi ol-arak]** mı geldi?

Beni buralarda **yapayalnız** bırakmasın. Beni buralarda **yapayalnız [kişi ol-arak]** bırakmasın.

Onu derin ve koyu zümrüt sular içinde **bembeyaz** gördüm. / Onu derin ve koyu zümrüt sular içinde **bembeyaz [kişi ol-arak]** gördüm.

Ağacı yaş kesmişti. / Ağacı yaş **[ağaç ol-arak]** kesmişti.

Görüldüğü gibi bu yapılarda eksilteli zarf-fiil kuruluşlarıyla karşılaşmaktadır. Bu cümlelerde zarflar yüklem bir niteliğine işaret etseler de derin yapıda öznenin veya nesnenin bir niteliğini göstermektedirler. Gerçek bir durum zarfı özelliği gösteren aşağıdaki örneklerde ise fiilin niteliği belirtilmektedir. Bir oluş, kılış veya durumun hâl/niteliği, bir ismin sahip olacağı hâl/niteliklerden oldukça farklıdır. Zarflar kaynağını sıfatlardan alsa da sıfatların sadece belli bir kısmı gerçek hâl zarfı olarak kullanılabilir. Örneğin; **yorgun** kelimesi direkt bir ismin niteleme sıfatı olmaya elverişli zarf olarak bir fiilin niteliğini göstermeye elverişli değildir. **Uzun** kelimesi ise bir ismin niteliği olabileceği gibi bir fiilin de niteliği olabilmektedir. Gerçek hâl zarfları olarak görülebilecek olan aşağıdaki örneklerde zarf olarak kullanılmaya daha elverişli isim soylu sözcükler yer almaktadır.

2. Gerçek Hâl Zarfları

Bunların yapısında eksiltili zarf-fiil yan cümlesi aramaya gerek yoktur. Çünkü kullanılan zarf direkt fiille alakalıdır.

Uzun konuştuk.

Aheste çek kürekleri...

Hanım **çabuk** gel.

Aniden farkına vardım.

Ayan beyan görülüyordu.

Çocuğum **bir güzel** uyu şimdi.

Doğru düşünmüştü.

İlaçlarını **düzgün** alıyor.

Fena içerlenmişim.

Çok **güzel** tahmin ettin.

Oradan **hızlı** mı geçmeliyim.

Yaptığın cahilliği **iyi** anladın.

Kolunu **kıskıvrak** tutacağım.

Bu örneklerde geçen zarfların derin yapıda tamlananları düşmüş eksiltili sıfat tamlamaları olduğunu varsayarsak şöyle bir dizilişle karşılaşıyoruz:

Uzun konuştuk. **Uzun [halde]** konuştuk.

Aheste çek kürekleri... **Aheste [halde]** çek kürekleri

Hanım **çabuk** gel. Hanım **çabuk [halde]** gel.

Aniden farkına vardım. **Ani [bir halde]** farkına vardım.

Ayan beyan görülüyordu. **Ayan beyan [halde]** görülüyordu.

Çocuğum **bir güzel** uyu şimdi. Çocuğum **bir güzel [halde]** uyu şimdi.

Doğru düşünmüştü. **Doğru [bir halde]** düşünmüştü.

İlaçlarını **düzgün** alıyor. İlaçlarını **düzgün [bir halde]** alıyor.

Fena içerlenmişim. **Fena[halde]** içerlenmişim.

Çok güzel tahmin ettin. **Çok güzel [bir halde]** tahmin ettin.

Oradan **hızlı** mı geçmeliyim. Oradan **hızlı [halde]** mı geçmeliyim

Yaptığın cahilliği **iyi** anladın. Yaptığın cahilliği **iyi [bir şekilde]** anladın.

Kolunu **kıskıvrak** tutacağım. Kolunu **kıskıvrak [bir halde]** tutacağım.

Bu örneklerin **[olarak]** ile tamamlanabileceği karşıt görüşüne mukabil, biz bu zarfların **[olarak]**'a ihtiyaç duymadan fiile bağlanabildiğini görüyoruz. Derin yapıyı belirtmek için kullandığımız **[halde]** ifadesinde yer alan /+DA/ eki isim soylu sözcüğü fiile direkt bağlamaktadır. Bu şekilde fiil ve zarf arasında başka unsura gerek kalmamaktadır. Eğer **[olarak]** ifadesini bu zarflara getirirsek anlam değişecektir. Örneğin; “**Fena[bir halde olarak]** içerlemişim.” Bu cümleyi derin yapıda şöyle algılamaktayız: Ben fena bir haldeydim. Ben içerlemişim. Hâlbuki buradaki “fena”lık

özneyle ilgili değildir. “Fena”lık ifadesi fiilin halini açıklamalıdır. “**Çok güzel [bir halde olarak]** tahmin ettin.” cümlesi şöyle algılanmaktadır: Sen çok güzel bir haldeydin. Sen tahmin ettin. Ancak burada **çok güzel** olan “tahmin et-” fiilidir.

Tartışılacak başka bir husus özne ve nesnenin hâlini ifade eden örnekleri **zarf + [varlık ismi + olarak] şeklinde göstermek yerine zarf + [halde] şeklinde gösterilebileceği yönündedir.** (Ağacı yaş [ağaç ol-arak] kesmişti. / Ağacı yaş [halde] kesmişti.) Ancak gerçek hâl zarfı olarak adlandırdığımız kuruluşlarda böyle bir çift kullanım olmamaktadır. (“Fena [kişi ol-arak] içerlemiştim.” cümlesi “Fena [halde] içerlemiştim.” cümlesiyle örtüşmemektedir.) Bu ayrımı ortaya koymak amacıyla böyle bir dizim tercih edilmiştir.

Sonuç

Bu güne kadar bazı çalışmalarda zarf ve tümlenc ayrımına gidilmiş, zarf tamlaması ve yüklem bloğu ayrımı yapılmış, zarfların çoğunun yer aldığı hâl/durum zarflarında anlamsal sınıflandırmalara gidilmiştir. Ancak fiil bloku ve yüklem bloku oluşturan bu yapıların diğer ögeler üzerindeki etkisinden bahsedilmemiştir. **Zarf + fiil** kuruluşundaki **fiil deyimleri/zarf tamlamaları**, fiilin nasıl gerçekleştiği, hâli ve niteliği hakkında bilgi veren gerçek hal zarfıdır. Zarflar, sıfatlardan kaynağını aldığı için bu yapıdaki zarfların “**sıfat + [hâlde] > gerçek hâl zarfı**” şeklinde bir gelişim gösterdikleri görülür.

Fiilin hemen önünde yer alsalar da bazı zarfların fiilin niteliği/hâlinde çok özne/ nesne ögesinin niteliğini belirttiği görülür. Bu kuruluşlar eksiltili zarf-fiil yan cümlesine yakın bir özellik taşırlar. Bunlar da kaynağını sıfatlardan alır. Hatta bazı isimlere /+sIz/ ve /+II/ eki getirilerek sıfatlaştırılır ve bu yapılarda kısaltmaya gidilerek hâl tümlenceleri oluşturulur. Bu hal kategorisi **sıfat + [varlık ismi + olarak] > özne/nesnenin hâlini belirten hâl zarfı > hâl tümlenci** şeklinde bir gelişim göstermiştir.

Klasik dil bilgisinde hâl zarfında böyle bir ayrım gözetilmemiştir. Fiile sorulan “Nasıl?” sorusuna cevap veren bütün kelimeler hâl zarfı başlığı altında değerlendirilmiştir. Fiilin ve söz diziminde diğer ögelerin niteliğini açıklayan bu kelimeler ayrıntılı olarak değerlendirilmelidir. Hâl zarfları kategorisinde **gerçek hâl zarfları ve özne/nesne hâline işaret eden zarflar** konusu gözetilmelidir.

Kaynakça

- ALYILMAZ, Cengiz (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Yayınları.
- ALYILMAZ, Cengiz (2003). “Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine”, *Türk Dili*, S. 620, 148-155.
- ALYILMAZ, Semra (1998). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcasının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- B. A. SEREBRENNIKOV, M. Z. GADJEVA (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*, Çev.: Tefik HACIYEV, Mustafa ÖNER), Ankara: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2005). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- BÖREKÇİ, Muhsine (1995). *Atatürk’ün “Nutuk”unda Sözdizimi I-II*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

- DAŞDEMİR, Muharrem (1995). *Tarık Buğra'nın Romanlarında Sözdizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DAŞDEMİR, Muharrem (2000). *Demdem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- DAŞDEMİR, Muharrem (2014). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Eser Yayınları.
- DENY, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi (Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı Bir Örneği)*, İstanbul: Kocabalçık Yayınevi.
- EFENDİOĞLU, Süleyman (2010). “Zarf Tamlaması”, TDAY/Belleten-2008/I, TDK Yayınları.
- EKER, Süer (2013). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2000). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Hanife VURAL, Tuncay BÖLER (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- HUNUTLU, Ümit (2015). *Köktürk ve Uygur Türkçesinde Yan Cümleler*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KARA, Funda (2001). *Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- KARA, Funda (2009). “Edat ve Zarf Üzerine Bazı Düşünceler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring*, 1280-1300.
- KARAHAN, Leyla (2006). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Mustafa ÖZKAN, Veysi SEVİNÇLİ (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- ÖZKAN, Bülent (2011). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eşdizimlilikleri-Derlem Tabanlı Bir Uygulama-*, Ankara: TDK Yayınları.
- ŞEYDA, Arzu (2011). *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.